

O teorii centrálně řízené ekonomiky: Analýza německého experimentu

Část II.

Walter Eucken

(přeložil Finist)

Jednotlivé aspekty ekonomického procesu

I.

Investice a úspory

1. Student historie si jistě povšimne, že když v ekonomice převažuje centrální plánování, obvykle se v ní začnou podnikat investice ve výjimečně velkém rozsahu. To byl případ Německa po roce 1936, Ruska po roce 1928 a také dávnějších společností, jako byli např. Inkové nebo Egypťané. Jak můžeme tento historický fakt vysvětlit?

Tento rozhodující prvek nemůže být vysvětlen ekonomickou teorií, protože leží mimo její doménu. Je jím ten sociologický fakt, že vedení těchto komunit přikazuje stavbu měst, silnic, továren, železnic, elektráren atd. z důvodu posílení své politické moci. Metody centrálního plánování mohou být zavedeny kvůli specifickému účelu na urychlení investic. Tento prvek hrál velmi významnou roli v Německu třicátých let. Centrální plánovači se méně zabývají produkcí spotřebního zboží a rozšiřují produkci v těch průmyslových odvětvích - například v ocelářském průmyslu - která produkují investiční zboží. Pokud investice úspěšně zvýší jejich politickou moc, pak její efekt na spotřebu není brán do úvahy. Politické a ekonomické autority se nemusejí vždy držet tohoto způsobu uvažování, nicméně ten vždy hraje ústřední roli.

Ekonomové nemohou vysvětlit proč si centrální plánovači chtějí vynutit vyšší míru investic, ale mohou odpovědět na stejně důležitou otázku, jak mohou svoji vůli prosadit, protože to závisí na ekonomických faktorech. V tomto ohledu se dá považovat aparát centrálně plánované ekonomiky za skupinu partikulárního zájmu.

2. Jak se liší investiční proces v tržní ekonomice a v centrálně plánované ekonomice?

(a) Má být rozšířena továrna na výrobu strojů. Pokud se tento proces odehrává v tržní ekonomice, plánuje ho podnikatel, který rozhoduje jak, a jestli vůbec se tento projekt provede. Jeho plán je založen na existujících a očekávaných cenách, tedy na kalkulaci nákladů na nové stavby a vybavení, očekávaných cenách surovin a práce, a ceně hotového výrobku na trhu. Zde je rozhodující očekávaná doba amortizace nového vybavení. S neustále se měnícími údaji je od současné investice často upuštěno, pokud by měla předpokládaná amortizace trvat déle než tři až pět roků. Ekonomická kalkulace tak funguje ve všech případech jako určitá brzda, která si vynucuje jednoznačný výběr mezi odlišnými projekty a má vliv na rozhodnutí o každé investici nebo nákupu stroje.

Centrálně plánovaná ekonomika se svými neurčitými agregátními ohodnoceními funguje docela jinak. O tom, jestli bude postavena továrna rozhodovalo v Německu ministerstvo průmyslu (později ministerstvo zbrojní výroby). Ministerstvo prozkoumalo a rozhodlo, jestli je továrna důležitá pro celkový plán. Ale ministerstvo nemohlo

porovnat investované hodnoty s hodnotami, které tato nová stavba přinese. Amortizace ani úroková míra nemohla být brána v potaz, takže ekonomická kalkulace nesloužila jako brzda. Tak byly zahájeny obrovské investiční projekty, rozprostírající se až do velmi vzdálené budoucnosti. Pouze srovnávání celkových agregovaných dat sloužilo k tomu, aby se porovnal užitek, který přinesla vynaložená práce a další výrobní faktory, s užitekem, které by přineslo jejich jiné využití. Prověřování efektivity investice, které se děje v tržní ekonomice, v centrálně plánované ekonomice zcela chybí.

Pokud byl projekt povolen, pak byly uvolněny nezbytné lidské a surovinové zdroje a přiděleny skrze jednotlivé ministerské úřady a investice započala. Banky v tomto procesu hrály zcela podružnou úlohu, jelikož o poskytnutí úvěru nerozhodly ony, ale ministerstvo. Nebylo to tudíž poskytnutí úvěru, které by usměrňovalo práci a výrobní prostředky, ale rozkazy centrální autority. Nákup dluhopisů a úspory měly pouze vedlejší význam (natolik velký, nakolik představovaly omezení výdajů). Kontrola investic jimi nebyla ovlivněna. Krátce řečeno, investiční proces byl velice snadný a nebyl omezován nedostatečnou hotovostí, stavem trhu s dluhopisy nebo hrozbou změny cen.

(b) Pro správné porozumění tomuto problému se musíme podívat na ekonomický proces v jeho celistvosti.

Velmi jednoduchý příklad pomůže ozřejmit, jaký význam mají investice pro ekonomiku. Sedlák sklídí dvacet jednotek obilí. Část tohoto obilí půjde do mlýna, k pekaři a nakonec ke koncovému zákazníkovi a část bude použita jako krmivo pro hospodářská zvířata a jako osivo na další rok. Tato druhá část je „vlozena nazpět“ (zurückversetzt) do výrobního procesu a nejde tudíž nejkratší cestou ke spotřebiteli, ale je použita jako výrobní prostředek ve výrobním procesu, který je vzdálenější od koncového spotřebitele. A toto je jednoduchá ilustrace významu kapitálových investic.

Podívejme se nyní na celou ekonomiku - například na německou ekonomiku v roce 1939 - a vidíme půdu, doly, železnice, skladiště surovin a množství pracovníků, jaké bylo v tento okamžik. Jak by tedy měl být ekonomický proces směřován ve vztahu k času? Práce a fyzické výrobní prostředky by mohly být nasměrovány k největšímu možnému rozšiřování kapitálového zboží, ke stavbě nových silnic, železnic, oceláren, pryč od výroby zboží současné spotřeby. Vznikly by tak investice v maximálním možné měřítku. Nebo by se mohl stát opak. Práce a výrobní prostředky by se mohly zcela soustředit na výrobu zboží pro současnou spotřebu či spotřebu v brzké budoucnosti, a stroje a potraviny by byly spotřebovávány, aniž by byly obnovovány či zvyšovány produkční kapacity. Směrování ekonomického procesu je rozhodující pro nabídku spotřebního zboží a rozsah produktivních kapacit. V realitě je pak zvolen směr mezi těmito dvěma extrémami, které jsem popsal.

Jak k takovému rozhodnutí dojde, záleží na struktuře ekonomického řádu. V tržním řádu je rozhodujícím činitelem spotřebitel a směrování závisí na jeho volbě. Na konkurenčním trhu s adekvátním měnovým systémem předchází investicím dobrovolné omezení ve spotřebě - tedy úspora. Zaměření zdrojů na rozšiřování výrobních kapacit pro budoucí výrobu tedy bude úměrné tomu, nakolik jsou spotřebitelé ochotni se omezit ve své současné spotřebě.

Pokud ovšem může být peněžní zásoba zvyšována úvěrovou expanzí nebo v podmínkách monopolu, investice mohou být provedeny dříve a restrikce ve spotřebě jsou vynuceny na určitých skupinách následně. V tomto řádu o objemu investic rozhodují podnikatelé a banky spíše než spotřebitelé. Ovšem také v těchto

podmínkách je hlas spotřebitele stále důležitý a projeví se prostřednictvím dobrovolných úspor a skrze signály cenového systému.

V centrálně plánované ekonomice je spotřebitel sražen ze svého trůnu. Nemá již žádnou kontrolu nad ekonomickým procesem. Nemůže již prostřednictvím cenového systému lákat výrobní faktory k tomu, aby vyráběly co si přeje nebo rozhodovat o tom, kolik z vyrobeného zboží chce spotřebovat v současnosti a kolik chce použít na investice do rozšíření výroby v budoucnosti. Centrální plánovač rozhoduje o distribuci spotřebního zboží a rozhoduje o množství výrobních faktorů, které mají být investovány v jednotlivých odvětvích. Spotřebitel nemůže plánovači zkřížit jeho plány, protože ten může učinit to, co není možné v žádné formě tržní ekonomiky tzn. vyloučit jakýkoliv vliv na ekonomiku ze strany spotřebitele, a tudíž také jeho vliv na množství investic.

Zvláštní charakter investičního procesu v centrálně řízené ekonomice může nyní být rozpoznán a vysvětlen mnohem přesněji. Tento charakter spočívá za prvé ve schopnosti koncentrovat ekonomiku na dosažení maximální míry investic skrze koncentraci pracovní síly a výrobních prostředků; za druhé se v něm objevují potíže ve vztahu k proporcím investic.

3. Jak může centrální plánovač zkoncentrovat pracovní síly a výrobní prostředky na investice v tak velkém rozsahu? V takovém rozsahu, jaký bylo možno pozorovat v německém zbrojním průmyslu po roce 1938 a po roce 1945 ve Východní zóně v souvislosti s hrazením reparací? Dva faktory byly a jsou rozhodující:

(a) Produktivní faktory mohou být usměřovány bez zasahování ze strany spotřebitele. Místo výroby textilního zboží, potravin nebo domů jim může být rozkázáno budovat silnice, vysoké pece, letecké továrny, etc..

Jaká jsou omezení tohoto přesměrování s ohledem na množství investic?

Omezením je určité nezbytné existenční minimum rozličných kategorií populace. Pokud by se veškerá pracovní síla a výrobní faktory zaměřily výhradně na produkci kapitálového zboží - (v našem úvodním příkladu s obilím to odpovídá situaci, kdy by veškeré obilí bylo „vlozeno nazpět“ do výrobního procesu) - žádné spotřební zboží by nebylo vyrobeno, lidé by hladověli a investiční plány by očividně nemohly být dokončeny. Je evidentní, že centrální plánovač nemůže zajít tak daleko. Tudíž určité faktory musí obětovat na produkci jídla, oblečení, etc., aby zajistil přežití pracovních sil nezbytných k dosažení jeho investičních cílů.

Tento koncept existenčního minima má pro centrálně řízenou ekonomiku velkou praktickou důležitost, a proto je nezbytné mu porozumět také v teorii. Existenční minimum spočívá v množství zboží, které je třeba dodat jednotlivým kategoriím pracovních sil, aby byla zachována jejich výkonnost. Odlišuje se podle průmyslového odvětví - (dřevorubec spotřebuje více párů bot než ocelář) - a promítá se do něj klima a zvyky populace v konkrétním regionu. Ale centrální plánovač musí vždy brát na toto existenční minimum ohled. Pokud například horníci nedostanou své kalorické minimum, jak prokázaly detailní výzkumy v Německu, produkce uhlí prudce poklesne.

Má snad takové existenční minimum pouze dočasný význam? Může se zdát, že takové množství investic se musí v budoucnu projevit na vyšší produkci spotřebního zboží. Ale to se nestane. Tak dlouho, dokud je hlavním cílem centrálního plánu maximální míra investic, tak dřívější investice do těžkého průmyslu a infrastruktury slouží principiálně opět k produkci zboží, které je využitelné jen pro budoucí investice. Mocné historické síly působí tímto směrem.

(b) Existuje ještě další důvod pro rychlou expanzi investic metodami centrálního plánování.

Centrální plánovač může přebírat rozhodování nad zásobami zboží, aniž by za to musel dávat ekvivalentní náhradu. Například může bez kompenzací zrekvírovat zásoby textilních firem. To se často v Německu dělo. Jistě, firmám byly vyplaceny peníze, ale za tyto peníze nemohly nakoupit žádné zboží, protože o rozdělování surovin a zboží rozhodovaly centrální autority. Tímto způsobem byly tyto prostředky „ušetřeny“ pro investice. A velké přebytky hotovosti, které zbyly firmám, se daly použít pouze pro nákup vládních dluhopisů. Tato procedura ukazuje velmi jasně, jak centrálně řízená ekonomika není založena na směně, ale na přidělování.

Bok po boku s investicemi v jedné odvětví, jde stahování kapitálu nebo spotřebovávání kapitálu v odvětví jiných. Takové spotřebovávání kapitálu je nezbytnou pomocí pro investice v jiných odvětvích. Německý průmysl dostal velmi zvláštní vzezření. Na jedné straně firmy s upadajícími továrnami a zastarávající strojní výbavou a na straně druhé novostavby a rozšiřování strojního vybavení. Dokonce tento proces částečné kapitálové spotřeby a částečně nových investic byl pozorovatelný také uvnitř jednotlivých firem. V každém případě těmito metodami dokáže centrální plánovač uvolnit pro investice více zdrojů, než by bylo možné v tržní ekonomice. Základní pointou není prosté přesměrování výrobních prostředků od produkce spotřebního zboží k investicím, ale to, že se toto přesměrování odehraje bez kompenzací.

4. Tohle je jedním aspektem investičního procesu v centrálně řízené ekonomice. Tedy její schopnost rychle koncentrovat práci a výrobní prostředky na konkrétní investiční programy. Nyní pojďme k dalšímu a stejně důležitému aspektu:

každá investice vyžaduje doplňkové investice. Pokud je například v malé a uzavřené ekonomice rozhodnuto postavit více chlévů, tak by se úměrně tomu měl rozšířit chov dobytka, produkce krmiva, kapacita jatek, etc. Jinak nebudou nové chlévy plně využity a investice by tak byla zbytečná. I v této malé uzavřené ekonomice je obtížným problémem ocenit a naplánovat zvýšení počtu dobytka, krmiva a tak dále, aby byly jednotlivé investice navzájem synchronizovány.

V moderní ekonomice s její komplexní organizací a rozsáhlou dělbou práce, která se sestává z milionů firem, je tento úkol nesrovnatelně obtížnější. To se v Německu ukazovalo velmi jasně. Takže, jak jsme již dopředu varovali, centrálně řízená ekonomika se svými agregátními statistickými oceněními neměla žádný mechanismus, kterým by dokázala navzájem harmonizovat vyráběná množství jednotlivých druhů zboží. Tak například investice do dálniční sítě v polovině třicátých let byly příliš rozsáhlé a bez přiměřeného navýšení produkce benzínu zůstávaly nevytížené. Naproti tomu investice do železniční sítě byly dlouhodobě odkládány, a tak přepravní kapacita železnic vůbec nestačila rostoucím nárokům na přepravu surovin a materiálů vyplývajícím z ostatních investic.

Bylo jasné, že centrální plánovači nedokáží vytvořit vyvážený investiční program.

5. V tomto ohledu existují v centrálně řízené ekonomice protikladné tendence.

Její příznačný sklon k investování může být velmi jednoduše uspokojen díky její schopnosti omezit současnou spotřebu a podnikat rozsáhlé investiční programy bez ohledu na rizika. V témže čase je charakterizována nevyvážeností investic, když jsou určitá odvětví průmyslu intenzivně rozšiřována, zatímco ostatní jsou přehnaně utlumována.

Tyto protikladné tendence plynou z faktu, že centrální plánovači jistě mohou rozšiřovat investice kvantitativně, ale nemohou je uspokojivě plánovat kvalitativně. Pokud chybí dodatečné investice, pak je ekonomická hodnota investičního projektu odpovídajícím způsobem snížena. Ekonomická hodnota obřích dálničních konstrukcí

byla tedy v Německu velmi malá. Ekonomická kvalita investice, tedy její hodnota, závisí na vybalancování investičních projektů v jejich proporcích.

Kvůli těmto důvodům je obtížné porovnat kvantitu úspor s kvantitou investic. Co je to kvantita investic? Ekonomicky může být vyjádřena pouze skrze ceny. Její úroveň závisí na tom, jak jsou jednotlivé investice fyzicky a časově koordinovány. Množství použité práce a výrobních prostředků zde není rozhodující. Rozhodující jsou směrování a proporce individuálních investic. Rozsah a hodnota investice nejsou identické - jak bylo demonstrováno na příkladu dálnic. Ekonomicky se dá hodnota investice odhadnout jen při existenci cen.

II.

Fluktuace a zaměstnanost

1. Plné zaměstnanosti se dá v centrálně plánované ekonomice dosáhnout velmi snadno a neexistují v ní ani ekonomické deprese či propouštění dělníků. Proč tomu tak je, může být jednoduše vyvozeno z toho, co jsme si řekli výše.

Zprv je to proto, že v centrálně plánované ekonomice vždy probíhají investice ve velkém měřítku. V různých typech tržní ekonomiky, jak je dobře známo, existuje cyklus ekonomické deprese a oživení obvykle spojené s fluktuacemi v investicích. Pokud se vyhneme jakémukoliv poklesu investic, můžeme se vyhnout také depresi. V centrálně plánované ekonomice následuje jeden dlouhodobý investiční proces druhý bez patrného přerušení.

Zadruhé v ní nemusí existovat nezaměstnanost, protože každý pracující může být zaměstnán bez ohledu na náklady. V tržní ekonomice jsou pracovníci propouštěni, protože v ní existuje měřítko vzácnosti s ohledem na jedinou jednotku, čili s ohledem na efektivitu pracovní jednotky, a protože za tímto měřítkem je působící tržní síla. Pracovníci jsou propouštěni, pokud výnosy plynoucí z jejich zaměstnání nepokryjí náklady. Centrální plánovač ovšem nemá způsob jak určit, jestli dělník na stavbě silnice produkuje zboží o hodnotě pokrývající náklady. I kdyby to navíc nějak dokázal odhadnout, tak centrální plánovač nepociťuje tržní tlak, který by ho nutil k propouštění. Za takových podmínek je stav plné zaměstnanosti dosažitelný vždy.

2. To je ovšem pouze jedna strana problému. Absence depresí a nezaměstnanosti nemůže překrýt fakt, že ekonomický proces v centrálně plánované ekonomice nemůže být v rovnováze. To znamená, že investice například do dolů, železnic, ocelářského či obuvnického průmyslu nemohou být koordinovány ve správných proporcích. Pokud hrozí akutní nedostatek uhlí, přistoupí se k rozšíření produkce. Po zvýšení těžby uhlí se však zjistí, že není dostatek železničních vagónů na jeho dopravu. A ten nastane proto, že v minulosti proběhly nedostatečné investice do vagónů a železničních dep. Následkem toho, ačkoliv se bude produkovat více uhlí, hodnota takového uhlí bude malá, protože bude chybět dodatečné zboží. Jednostranná expanze určitých investičních směrů řídicími autoritami se neustále projevuje v takových nesrovnalostech.

Tato chybějící rovnováha se tedy ve firmách nebo průmyslových odvětvích projevuje skrze náhlý nedostatek určitých dílů, surovin, chemikálií nebo dopravních prostředků. Produktivní aparát byl přehnaně rozšířen v některých směrech a přehnaně redukován ve směrech jiných, takže nakonec produktivita tohoto aparátu, ať už bude vyrábět kapitálové nebo spotřební zboží, musí utrpět.

3. Moderní teorie hospodářského cyklu musejí být rozšířeny, aby pokryly tato fakta.

Ekonomové doposud byli zaujati popisem a vysvětlením vzestupného a sestupného pohybu v tržní ekonomice a událostmi, které to přináší na rozličných trzích výrobních faktorů, spotřebního zboží, kapitálu, práce a tak dále. Pokud obrátíme svou pozornost na ekonomické společnosti s převahou centrálního plánování, je očividné, že zde cyklický fenomén chybí nebo má jiný význam: cenové fluktuace se rovnají nule, kapitálové trhy buď neexistují vůbec nebo jen ve velmi omezené míře, úspory mají jiný význam a úroková míra téměř žádná. Nejsou zde fluktuace boomu a deprese, tak často popisované v tržní ekonomice.

Ekonomové se nesmějí ovšem spokojit pouze s tímto pozorováním, ale musejí rozšířit svůj zorný úhel. Pokud v minulosti studovali nesrovnalosti v ekonomickém rozvoji převážně tržní ekonomiky, pak by nyní měli učinit totéž pro ekonomiku, v níž dominuje centrální plánování. To zkrátka nejsou nerovnovážné tendence jako v americké ekonomice roku 1948, je to nerovnováha jiného druhu, taková, jaká existuje v ruské ekonomice. Potíže, v současné anglické ekonomice, jsou potíže ekonomiky centrálně řízeného typu, a tak musejí být jako takové studovány se stejnou pozorností, jako deprese 1929-32.

III.

Výroba a rozdělování

1. Rozdělování produktů probíhá v centrálně řízené ekonomice fundamentálně odlišným způsobem než v ekonomice tržní. V tržní ekonomice jsou příjmy dány cenovým mechanismem. Ceny výrobních faktorů jsou formovány jako součást procesu kombinování kapitálu, práce a výrobních prostředků. Produkce a rozdělování jsou spolu svázány jako jedna procedura. Je to tentýž fakt viděn ze dvou odlišných úhlů pohledu.

V centrálně plánované ekonomice je rozdělování a zajišťování příjmů v rukou centrálních autorit. Není to již produktivní příspěvek jednotlivých výrobních faktorů, který je rozhodující pro jejich odměnu, ale plán centrální autority.

Jak se tyto autority rozhodují?

Centrální plánování, jak jsme viděli se obvykle soustředí na maximální investice. To je do značné míry pro rozdělování příjmů rozhodující. Spotřebitelům nemůže být přidělen ani příliš malý příjem, aby se zachovala jejich pracovní síla, ani příliš velký příjem, aby se zachovala maximální dosažitelná míra investic. Takže rozličné kategorie pracovníků dostávají svá existenční minima jídla, oblečení a bydlení. (Abych se vyhnul záměně s konceptem Ricardovým zdůrazňuji, že existenčním minimem zde mám na mysli množství spotřebního zboží, které musí rozličné kategorie pracovníků dostat, aby byly schopny zastat své konkrétní úkoly.)

2. Toto existenční minimum přirozeně nemůže být stanoveno individuálně pro každého pracovníka - to by byl pro centrální administrativu nemožný úkol. Kolik spotřebního zboží potřebuje konkrétní jednatel, aby si udržel jistý stupeň efektivity při výkonu své práce, neumí centrální autorita určit. Čili místo individuálních rozhodnutí jsou jednotlivci určeny zaokrouhlené přiděly. Přídělové lístky na jídlo jsou odstupňovány podle skupin („běžní spotřebitelé“, „těžce pracující“, „zvláště těžce pracující“).

V Německu také byly snahy podpořit zvyšování produktivity bonusy za dobrý výkon. To ovšem stěží může změnit základní princip rozdělování spotřebního zboží. Tyto bonusy jsou zkrátka prostředkem, jak zvýšit úsilí na kolik je to jen možné v rámci fixního existenčního minima. Není možné žádné porovnání hodnot mezi výslednou

zvýšenou produkcí a zvýšeným přídělem spotřebního zboží. Soutěžení (konkurence) je tak využito v centrálně řízené ekonomice jako prostředek zvyšování produkce, nikoliv jako prostředek rozhodování o jejím směřování.

Takto se tedy chovají dělníci, zaměstnanci a vedoucí. Může padnout otázka, jak je zajišťován příjem pro vůdce na vrcholku pyramidy. Odpovědí je, že přidělování zboží této třídě lidí je považováno za stejně důležité jako investice.

3. Barone a jeho následovníci se vyjádřili ohledně vztahu mezi rozdělováním a produkcí v tom smyslu, že tyto by mohly od sebe být odděleny centrální autoritou. Určování příjmů by se podle nich nemělo řídit ekonomickými principy tržní ekonomiky, kde jsou podíly určeny anonymním procesem. Člověk by prý měl být vysvobozen z ekonomického mechanismu a autority by měly určovat jeho příjem podle jiných než ekonomických principů tzn. podle etických pravidel. Rozdělování spotřebního zboží a jeho výroba by měly být přizpůsobeny spravedlivé úrovni příjmů. Správnost těchto tvrzení se dá posoudit z následujícího souhrnu.

(a) Je pravdou, že proces rozdělování je v centrálně řízené ekonomice odlišný od tržní ekonomiky, protože se řídí rozhodováním autorit a nikoliv cenovým mechanismem.

(b) Je pravdou, že úroveň příjmu individuálního dělníka může být nezávislá na jeho příspěvku k produkci. Tímto způsobem jsou výroba a rozdělování na sobě navzájem nezávislé. (Jestli je taková nezávislost společensky žádoucí zůstává závažnou otázkou.)

(c) Ale vztah mezi produkcí a rozdělováním je docela jiný, a tohle si Barone se svými následovníky nedokázal uvědomit. Předpokládali totiž, že hlavním cílem ekonomických plánovačů bude naplánovat tak velké a tak spravedlivé přidělování spotřebního zboží celé populaci, jak to jen bude možné. Proto tedy předpokládali, že se nejprve stanoví, jak velký podíl má každému připadnout a tomuto cíli následně bude přizpůsobena výroba.

To se možná může stát cílem plánovačů, ale ekonomická věda musí zkoumat realitu a v realitě je hlavním cílem vůdců v plánované ekonomice dosažení maximálních investic. To byl případ Německa a Ruska. Faktem je, že celkové množství spotřebního zboží a jeho rozdělování jednotlivcům bylo podřízeno investičním programům a nikoliv etickým úvahám.

A není pravdou, že by bylo rozdělování naprosto odděleno od produkce. Rozdělování bylo přizpůsobováno investičním programům tak, aby se podpořil maximální výkon. Teoretická analýza procesů v německé centrálně plánované ekonomice tedy ukazuje, že plány byly vždy zaměřeny na dosažení maximálních investic a rozdělování se řídilo výše popsányými principy.

IV.

Monopoly a centrálně řízená ekonomika

1. Přechod k centrálně plánované ekonomice, který byl podnícen snahou o dosažení plné zaměstnanosti, byl v Německu mnohem jednodušší díky průmyslové koncentraci do trustů a syndikátů. Tam, kde existovaly pevně usazené syndikáty, jako například v těžbě uhlí, výrobě oceli, cementu nebo hypermanganu, tam se administrativa těchto syndikátů jednoduše změnila v odbory ministerstva průmyslu. Syndikáty tak získaly status státních orgánů a členství v nich se stalo povinným. Syndikát ovládající výrobu surového železa nyní přiděloval to, co předtím centrálně prodával. Vedoucí pracovníci, úředníci a jejich vnitřní organizační struktura zůstaly

v podstatě zachováni. Například administrativní aparát I. G. Farben zůstal zachován přesně ve stejném stavu a byl využit pro řízení celého německého chemického průmyslu. Nebyl sice původně vytvořen za tímto účelem, ale zhostil se ho obdivuhodně. V odvětvích, kde syndikáty a trusty neexistovaly, jako například ve strojním a papírenském průmyslu, tam se vytvoření aparátu pro centrální plánování ukázalo být mnohem obtížnější. Centralizovaná organizace teprve musela být vytvořena a nedostávalo se jí zkušených vedoucích pracovníků.

Vztah mezi syndikáty a centrální administrativou byl stále těsnější. Velký a částečně monopolní syndikát v tabákovém průmyslu prodával své cigarety jako značkové zboží za fixní cenu koncovému spotřebiteli a celý obchod byl na něm kompletně závislý. Od této částečné monopolní kontroly trhu, k centrálnímu přidělování cigaret a fixním maržím distributorů, je jen malý krok. V centrálně plánované ekonomice nejenže je vliv spotřebitelů zcela nulový, ale také obchodníci ztrácejí svou nezávislou funkci v ekonomickém procesu. Zde tedy trusty a syndikáty prošlapávaly cestu. Navíc se dá ukázat, že proces ekonomické kalkulace v syndikátech vykazuje určité shodné prvky s procesy v centrálně řízené ekonomice. Syndikáty mají rovněž potíže s vyhovujícím propočtem nákladů a statistika hraje v ekonomické kalkulaci důležitější roli. Centrálně plánovaná ekonomika je potom jako jeden obří syndikát zahrnující veškerý ekonomický život v zemi.

Takové propojení mezi soukromými podniky a centrální administrativou je ještě bližší než jak jsme ho dosud popsali. Soukromé nátlakové skupiny centrální administrativu navigují k tomu, co by měla dělat. V případě německého experimentu byly tyto soukromé skupiny s centrální administrativou velmi úzce propojeny. Moc centrální administrativy částečně spočívala na hlavách trustů a syndikátů. Toto spojení centrální administrativy se soukromým vlastnictvím mělo klíčovou roli. Podpořilo totiž onu tendenci ke „skupinové anarchii“, o které jsme mluvili dříve.

Centrálně plánovaná ekonomika v tomto propojení výrazně zvýšila průmyslovou koncentraci, nejen s ohledem na velikost technické jednotky. Průmyslová koncentrace nespočívá ani tak v růstu velikosti produktivní jednotky, ale ve slučování mnoha různých jednotek pod sjednocené vedení do trustů a syndikátů. V centrálně plánované ekonomice toto slučování bylo dále podpořeno a rozšířeno. V Německu bylo zorganizováno mnoho vynucených kartelů (s povinným členstvím), jako například v lékárenském průmyslu, už v roce 1933. Sdružení a kartely byly potřeba pro ovládnutí průmyslu. V důležitém nařízení z roku 1942 stojí: *„Provádět plánování jednoduše a efektivně téměř vždy vyžaduje zapojení jednotlivých průmyslových organizací do kartelů, distribučních úřadů a výborů a jejich propojení s místními úřady, které jednotlivým podnikům dávají příkazy.“* Všichni se tedy stali orgánem centrálního plánovacího úřadu. Navíc je pro centrální autority snadnější jednat s několika velkými výrobními jednotkami než s mnoha malými. Vliv soukromých mocenských skupin byl tedy silný, zatímco jejich menší konkurenti byli v nevýhodě. Soukromé a veřejné orgány hospodářské moci se tak spojily dohromady.

2. Bylo by správné pohlížet na centrálně plánovanou ekonomiku jako na případ monopolu, nebo konglomerátu monopolů?

Na tuto otázku někteří teoretičtí ekonomové odpověděli kladně. Pokud by měli pravdu, pak by se německý a ruský ekonomický systém dal považovat za systém monopolů dominujících ve všech hospodářských odvětvích, spojených do celkového monopolu. Ekonomická analýza monopolu by pak „splynula“ s analýzou centrálně řízené ekonomiky.

Teoretická analýza vskutku ukazuje určité podobnosti v probíhajících ekonomických procesech, například při stanovování mezd. V podmínkách monopolu mohou být

samozřejmě mzdy tlačeny pod úroveň mezní produktivity, jako např. pokud by na nějakém izolovaném místě byla jediná přádelna vytvářející poptávku po pracovnících, kteří by si při nabízení své práce konkurovali. V centrálně řízené ekonomice je pracující rovněž závislý, nikoliv na soukromém majiteli přádelny, ale na centrální administrativě - stejně jako v případě monopolu.

3. Přesto existuje mezi monopolem a centrální administrativou zásadní odlišnost, která může být patrná také z tohoto příkladu. Mocenská pozice vedení přádelny je v případě monopolu jistě značná a dělníci jsou v závislém postavení. Avšak neexistuje pro ně pracovní povinnost jako v případě centrálně řízené ekonomiky a spotřební zboží jim není přidělováno, ale stále si ho mohou koupit na trhu.

Obecně řečeno, v centrálně plánované ekonomice neexistují ani poptávka ani nabídka ani trh. To vše je nahrazeno přidělováním. Neexistuje ani mnoho samostatně jednajících činitelů se svými vlastními plány, kteří by vstupovaly do vzájemné směny.

V tržní ekonomice jsou vždy alespoň dvě takové jednotky, dokonce také v případě bilaterálního monopolu – například, když monopolní železnice kupují vagóny od výrobců sdružených do monopolu. Jakmile se však výroba vagónů ocitne pod vládou centrální administrativy, sdružení výrobců již není samostatným činitelem se svým vlastním ekonomickým plánem, ale nástrojem centrální administrativy, která vládne i železnicím. Ocel, pracovní síla atd. jsou přidělovány z centra. Vyrobené množství není určeno trhem nebo cenou. Je zde plán na výrobu vagónů, ale ten je pouze součástí centrálního plánu a je na něm závislý.

Monopoly a centrálně řízená ekonomika mají mnoho společných rysů, ale hospodářský proces se u obou odvíjí zcela odlišně. Charakteristikou centrálně řízené ekonomiky je to, že o velikosti poptávky rozhodují tytéž autority, které řídí výrobu.

V.

Mezinárodní obchod

1. V tržní ekonomice jsou rozhodnutí o tom, se kterým zbožím se mezinárodně obchoduje, v jakých relacích, v jakých množstvích, odkud a kam směřují toky kapitálu, řízena skrze mechanismus cenového systému dotyčných zemí.

V jednotlivostech se tato procedura různí podle formy tržního a měnového systému. Pokud převládají monopoly, částečné monopoly nebo oligopoly, zahraniční obchod je závislý na jejich strategii ohledně nabídky či poptávky, zatímco v podmínkách konkurence tato strategie chybí. Jak probíhá mezinárodní obchod v zemích, jejichž ekonomika je řízena centrální administrativou?

2. Tato jediná otázka v sobě zahrnuje celý komplex otázek dílčích. Existuje velmi mnoho případů, které by bylo třeba analyzovat. Může být, že centrální administrativa v zemi A bude jednat s centrální administrativou země B, nebo s jedinou soukromou monopolní organizací, nebo s částečným monopolem nebo oligopolem v zemi B, nebo, že země B má tržní ekonomiku s dokonalou konkurencí. Zahraniční obchod bude v každém z těchto případů probíhat odlišně a také se bude lišit podle toho, jaké místo zahraničnímu obchodu přisoudí centrální plán země A. Centrální administrativa může zabudovat místo pro zahraniční obchod do svého plánu od samého začátku, nebo může vybudovat plán na základě autarkie a zahraniční obchod využívat jenom pro vykrývání dočasných výpadků. Všechny tyto otázky jsou důležité a německá zkušenost může přispět k nalezení odpovědí.

Zde využijeme jednoho příkladu, který je sice vzácný, ale který je pro analýzu centrálně řízené ekonomiky zvláště zajímavý, neboť jde o případ mezní. V roce 1945 bylo německé ekonomické teritorium rozděleno do čtyř zón a uvnitř těchto zón bylo vytvořeno několik samostatných „zemí“ se svojí samostatnou vládou, jež provozovala centrální plánování nezávisle na ostatních. Z jedné rozsáhlé centrálně řízené ekonomiky jich náhle bylo půldruhého tuctu. Příkazy, které předtím platily pro celé Německo, náhle ustaly. Místo toho vznikl obchod mezi jednotlivými zónami tzn. mezi jednotlivými centrálně řízenými ekonomikami v rovnoprávném postavení. Například strojírenským závodům v Jižním Bádensku již nepřiděloval ocel Říšský úřad, ale vláda Jižního Bádenska jí musela získat od vlády v Britské nebo Americké zóně výměnou za tabák, bavlnu nebo karbid.

Tyto výměny se od obvyklého mezinárodního obchodu odlišovaly nejen tím, že partneři používali stejnou měnu, ale také tím, že ceny byly pro všechny zóny stanoveny jednotné. Takže pokud si „země“ A chtěla vyměnit ocel za brambory se „zemí“ B, bylo to na základě těchto oficiálních cen, které hrály velmi podivnou roli v celé transakci.

3. Jaký byl výsledek tohoto experimentu?

(a) Centrální plánování nezbytně vyžaduje současně centrální řízení zahraničního obchodu. Pokud by si obchodníci a průmyslníci v zemi B mohli volně vyměňovat tabák, textil, kůže nebo ocel s obchodníky v zemi A, pak by se obě země musely vzdát centrálního plánování svých ekonomik, jelikož by se toto zboží octlo mimo kontrolu centrálních plánovačů. Volný zahraniční obchod a centrální plánování nejsou slučitelné. Veškeré pokusy o to selhaly - dokonce i ze strany plánovacích autorit, které chtěly v rámci Německa uskutečnit větší svobodu vzájemné výměny. Zjistily, že to není možné, aniž by se vzdaly centrálního plánování.

(b) Centrální autority se svým zaokrouhleným oceňováním mají tendenci obchodovat v množstvích standardizovaného zboží - uhlím, dřevem nebo elektřinou. I ty země, které měly zájem směřovat hotové spotřební zboží, utlumily tento obchod, zatímco dodávky standardizovaného zboží zůstaly nedotčené. Centrální administrativa není v pozici, aby skrze zahraniční směnu mohla distribuovat spotřebitelům hotové průmyslové zboží; chybí jí flexibilita a možnost rychle se rozhodovat při zachycení vhodné příležitosti na trhu.

(c) Čeho a kolik se doveze nebo vyveze nezávisí na přesné kalkulaci a ani princip nákladů nelze uplatnit. Uvedme příklad: Země A nabídla psací stroje zemi B o celkové ceně 40 000 marek a výměnou za ně požadovala šicí hedvábí. Zodpovědné autority v zemi B musely vyřešit problém ohodnocení a to navzdory tomu, že ceny za psací stroje a hedvábí byly v obou zemích stanoveny stejné, neboť tyto ceny neodrážely vzácnost statků. Úředníci v B odmítali vyměnit hedvábí v ceně 40 000 marek za 150 psacích strojů o celkové ceně rovněž 40 000 marek. Kvůli většímu nedostatku šicího hedvábí nabízeli, že dají hedvábí v ceně 10 000 marek a zbytek doplatí v papírových penězích, které ovšem měly prakticky jen velmi malou hodnotu. Aby přišli na přesné ohodnocení, museli by porovnat užitek malého množství těchto dvou druhů zboží. Nebyli s to přesně zjistit, jaký užitek přinese stočtyřicátý nebo stopadesátý psací stroj a jaký úbytek užítku by nastal s dodávkou každého jednotlivého kilogramu hedvábí. Na základě zcela hrubého odhadu navrhli poté výše uvedenou směnu. Aby byla směna správně kalkulována, museli by vzít do úvahy také hodnotu všeho ostatního zboží. Bylo správné, že se nabídlo právě toto množství šicího hedvábí? Bylo by lepší, kdyby se posledních padesát kilo hedvábí vyměnilo za pšenici nebo brambory? A pokud ano, tak za jaká množství pšenice a brambor? A nebo by bývalo lepe nabídnout jiné zboží, například tabák, lékařské přístroje, nebo

víno, které se rovněž v té zemi vyrábělo? Obchodní úřady v B by musely znát hodnotu všech statků a to hodnotu každé individuální jednotky, aby je mohly zobchodovat výhodně.

Ti, kteří se podíleli na těchto vyjednáváních si určitě občas přáli, aby u nich byli také někteří z oněch ekonomických teoretiků, kteří věří, že tento problém se dá jednoduše vyřešit, pokud se sestaví tolik rovnic, kolik je neznámých - rovnic, jež představují in abstracto všeobecnou provázanost ekonomicky směřovaných množství, ale které nám in concreto neříkají nic. V případě, o kterém hovoříme nezbylo nic jiného, než dovážet nebo vyvážet určité zboží na základě hrubých agregovaných odhadů.

(d) Při provádění těchto odhadů byly centrální úřady opět odkázány na statistiku. Pokoušely se odhadnout statistickou spotřebu na hlavu u brambor, pšenice, másla nebo uhlí a tak určit množství, které je nutno dovézt a množství, které je možné vyvézt. Čísla ovšem ukazovala jen to, jak tato spotřeba vypadala v minulosti a byla použitelná jen natolik, nakolik zůstávala současnost stejná jako minulost. Jelikož změna byla po válce velmi dramatická, tyto statistiky nebyly k valnému užítku.

(e) Díky velkým obtížím, se kterými se centrální úřady musely vyrovnat při směně s ostatními zeměmi, začaly se mnohé obracet o radu k expertům z průmyslu, zemědělství etc. Tito experti byli ovšem vždy členy zainteresovaných skupin, které touto cestou získaly politickou a ekonomickou moc. A tak se také na tomto poli realizovaly skrze centrální úřady zájmy soukromých hospodářských mocenských uskupení.

4. Směna mezi zeměmi není totožná s případem bilaterálního monopolu.

Jak je dobře známo, v případě bilaterálního monopolu neexistuje rovnováha, ačkoliv jsou zde určité omezující faktory, jak ukázal Carl Menger v roce 1871 a exaktněji Edgeworth v roce 1881.[1] Nabízí se uplatnění teoretického tvrzení, že ačkoliv nebude existovat jednoznačný směnný poměr, tak stejně jako v případě bilaterálního monopolu, bude směna probíhat v jistých určitelných hranicích. Pokud bychom zemi A považovali za monopolistu nabízejícího psací stroje a zemi B monopolistu v nabídce hedvábí, pak se zdá, že jsou splněny předpoklady pro použití teorie bilaterálního monopolu.

Takové použití je ovšem nepřijatelné. Teorie bilaterálního monopolu vychází z předpokladu, že oba monopolisté znají náklady, za kterých své zboží produkuje. Centrální úřady tyto náklady neznají, takže pro jejich vzájemnou směnu neexistují žádná patrná omezení.

Pokud izolovaná autarkní ekonomika A bude nakupovat jisté množství žita od obdobné ekonomiky B a bude platit dřevem, pak rozsah pro cenu žita vyjádřenou dřevem je dán tím, jakou hodnotu oběma surovinám autority v A i B přiřkládají. Taková ohodnocení mohou provést přesně. Oddělení zahraničního obchodu v centrálně plánované ekonomice toto provést nemůže. Prostor, v němž se pohybuje není ohraničen směnnými relacemi - tedy „cenami“, a proto při transakcích mezi centrálně plánovanými ekonomikami nelze dosáhnout ani přibližné rovnováhy.

ČÁST III.

Závěr

I.

Některá srovnání

Nyní je možné vrátit se k naší původní otázce. Probíhají - navzdory mnoha odlišnostem - ekonomické procesy v centrálně plánované a tržní ekonomice v zakladu tím samym způsobem? Je jejich základní logika v obou případech táž?

1. V obou případech je cílem ekonomického procesu uspokojit jisté potřeby skrze kombinování výrobních prostředků a pracovních sil. To se děje v každé formě hospodaření.

Přetrvává tato podobnost alespoň ve vztahu ke každodenním úkolům, jež má ekonomický řád řešit?

Odpověď je nikoliv. To je jen zdánlivý dojem. V tržní ekonomice jsou to individuální lidé, kteří se každý den tváří v tvář potýkají se vzácností jídla, oblečení, bydlení etc., kterou musejí překonávat, jednajíce tím nebo oním způsobem. Jelikož produkuje sami pro sebe jenom málo, vzniká rozsáhlá dělba práce umožněná směnou mezi množstvím jednotlivých domácností a firem. Nikdo nemá o tomto procesu přehled v jeho celistvosti. Potřebu chleba jednotlivec vyjádří jednoduše prostřednictvím své poptávky a podle své kupní síly. Je to vzácnost pocíťovaná jednotlivými domácnostmi, jejíž překonání je cílem ekonomického procesu v tržní ekonomice řízené cenovým mechanismem.

V centrálně plánované ekonomice je tomu jinak. Ekonomické jednání zde nemá svůj původ a smysl ve vzácnosti pocíťované jednotlivci, jelikož ti její pocíťování nemohou efektivně vyjádřit. Centrální plánovači určí celkovou potřebu chleba, masa, oceli, etc. a nedají tak žádný prostor pro vyjádření individuálních potřeb, hodnocení a plánů, na nichž je založeno jednání lidí v tržní ekonomice. Jednotlivci mohou například velmi preferovat pšeničný chléb, ale centrální plánovači se jednoduše rozhodnou pro chléb žitný. Obdobně jednotlivci mohou dobrovolně spořit jen velmi málo, a přesto centrální plánovači mohou stanovit míru investic velmi vysokou. Rozhodující jsou vždy požadavky centrálních plánovačů. Pokud byl centrální plán v centrálně řízené ekonomice úspěšně uskutečněn, pak ekonomický proces dosáhl svého cíle, ačkoliv se individuální potřeby lidí zdařilo uspokojovat mnohem méně než by bylo možné.

Vzácnost znamená v centrálně plánované ekonomice něco docela jiného než v ekonomice tržní. Základní smysl ekonomického procesu je zcela odlišný.

2. Nevyhnutelně je pak odlišná také metoda řízení hospodářství.

V tržní ekonomice je to směnný poměr - tedy cena - co reguluje ekonomicky proces, jelikož na ní staví jednotlivé podniky a domácnosti své plány. V centrálně plánované ekonomice ztrácejí plány podniku a domácnosti svou nezávislou moc. Tudiž zde neexistuje ani směna, ani trh, ani vliv ceny, a to dokonce také v případě, když se s cenami počítá. Ceny hrají naprosto podružnou úlohu. Místo směny existuje přidělování surovin, strojů etc. podnikům, pracovních míst dělníkům, spotřebního zboží spotřebitelům. Otázky, jestli existuje nějaký odpovídající poměr mezi množstvím práce, kterou odvedl individuální dělník a množstvím spotřebního zboží, které je mu přiděleno, a jestli toto zboží představuje stejnou hodnotu jako produktivní příspěvek tohoto dělníka, se ani nemohou objevit.

Tím, že směnu nahradí přidělování, veškeré další ekonomické instituce ztratí svůj charakter a původní smysl, ačkoliv si mohou ponechat svá původní jména. Kartely a odbory se stávají nástrojem státní kontroly a již nereprezentují skupiny na trhu. Pracovní úřady již nejsou zprostředkovateli mezi nabídkou a poptávkou na pracovním trhu, ale stávají se autoritou pro centrální řízení dostupných pracovních sil.

Víra v možnost vestavět do centrálně řízené ekonomiky cenový mechanismus je vírou v kvadraturu kruhu. Buď budou ekonomický proces řídit centrální plánovači, nebo bude ponechán jednotlivým domácnostem a firmám, protože jediné tak

vzniknou smysluplné ceny. Pokud je kontrola přenechána cenovému mechanismu, pak se centrální úřady musí vzdát své moci nad ekonomikou. Pokud centrální úřady převezmou kontrolu, cenový mechanismus ztratí svou řídicí funkci.

3. Analýza německého experimentu nám ukazuje, jak velké jsou rozdíly plynoucí z tohoto fundamentálního kontrastu. V centrálně plánované ekonomice jsou spoření, investice, distribuce, mezinárodní obchod etc. docela odlišným procesem.

Centrálně plánovaná ekonomika představuje systém s maximální možnou koncentrací ekonomické moci. Protikladem je systém maximální konkurence na všech trzích, v němž každý jednotlivec má jenom nekonečně malý vliv na ekonomický proces. Tržní ekonomika s monopoly, částečnými monopoly nebo oligopoly stojí s ohledem na otázku ekonomické moci mezi těmito dvěma extrémy.

4. V ekonomickém řádu, v němž dominuje metoda centrálního plánování dochází k posunu a v centru již není spotřebitel a podnikatel, ale plánovací úřad. Nejprve je tak uspokojování potřeb jednotlivých spotřebitelů zatlačeno do pozadí, jelikož centrální administrativa ani nedokáže zjistit, jaké jsou, ani jim nedokáže přiložit patřičnou váhu. Přání spotřebitelů tudíž musí odhadovat „celkově“. Zadruhé zde neexistuje ekonomická kalkulace nákladů, podle níž by se dala výroba zorganizovat. A nakonec v takových ekonomikách bývá pravidlem zájem na dosažení maximálních investic, a tudíž směřují k omezování spotřeby až na existenční minimum. Ve skutečnosti záměrem takové ekonomiky není uspokojit přání spotřebitele, jelikož základní řídicí princip je zcela odlišný.

Tudíž speciální a odlišná teorie pro centrálně plánované hospodářství je možná a byla by žádoucí.

II.

Kritika některých hypotéz

1. Jak se mohlo stát, že tolik ekonomů přehlédlo fundamentální odlišnost centrálně plánovaného a tržního hospodářství, a tudíž zatemnilo podstatu důležité části ekonomické reality? Věřili tomu, že v obou případech je potřeba překonat stejnou ekonomickou vzácnost, a že ministerstvo hospodářství v centrálně plánované ekonomice by svou činností mohlo napodobit fungování dokonalé konkurence. Pouze distribuce produktu by se pak neodehrávala podle „ekonomických“, ale podle „etických“ principů. Takže Barone věřil, že se tytéž ekonomické kategorie jako ceny, mzdy, úrok, zisk, úspory, objeví znovu, ačkoliv pod jinými jmény také v centrálně plánované ekonomice. A že princip nákladů bude v obou případech kontrolovat ekonomický proces.

Ve skutečnosti to není jedna a táž věc, ani ohledně vzácnosti ani kontrolní metody, která nepracuje s cenami, ale s agregovaným ohodnocením. Princip nákladů nemůže působit ve vztahu k jediné jednotce a nemá za sebou žádnou donucovací sílu.

V ekonomickém řádu, v němž převládají metody centrálního plánování, jsou oproti domněnkám Baroneho a jeho následovníků většinou zachována slova z tržní ekonomiky (jako „cena“, „mzda“, „úrok“), ale tato slova mají docela odlišný význam. Terminologie je aplikována na docela odlišnou formu kategorií. V obou typech ekonomik existují „zemědělci“, „obchodníci“, a „banky“, ale jejich ekonomický význam je fundamentálně odlišný, pokud slouží jako nástroj provádění centrálního plánu.

Bylo by vědecky pohodlné mít jeden jednoduchý teoretický aparát univerzálně aplikovatelný, ať už by se jednalo o britskou ekonomiku roku 1900, německou ekonomiku 1939, nebo ruskou 1948. To však není dosažitelné. Rozdílnost forem

uskutečněných v praxi musí být vzata do úvahy, jelikož to je určující pro průběh ekonomického procesu.

Barone se snažil ukázat, že by se pro kolektivistickou ekonomiku dalo sestavit tolik rovnic, kolik by v ní existovalo neznámých. Věřil v to, že jejich vyřešením by se dalo v praxi dosáhnout ekonomické rovnováhy, aniž by sám ukázal, jak by se to provedlo. Práce Taylora, Langeho, Lerner a dalších z této jeho myšlenky vycházejí. Kladou si otázku, jak by se dala v „socialismu“ určit významnost jednotlivých jednotek zboží a věří tomu, že našli jednoduchou a efektivní metodu, tedy metodu pokus-omyl. Kalkulační proces dokonalé konkurence by se podle nich dal uplatnit také v socialistickém společenském řádu - „socialistickém“ v tom smyslu, že by výrobní prostředky byly v kolektivním vlastnictví.

Snad jsme si dostatečně ukázali, proč to není možné. Zde opravdu existuje pouze volba buď a nebo. Buď je ekonomika kontrolována cenami, a tudíž je založená na plánech jednotlivých domácností a podniků, nebo je založena na plánech a hodnocení centrálních úřadů. Zde jedna metoda vylučuje druhou.

Není náhodou, že v žádném ze současných ekonomických řádů se experiment podle Baroneho principů neuskutečnil. Jeho analýza není založena na studiu ekonomické reality. Možná byli někteří ekonomové svedeni k formulování problémů tímto nerealistickým způsobem, díky svému zájmu o politicko-ekonomické kontroverze. (A mohlo by být poukázáno také na to, že tento problém je podivně formulován také z hlediska politiky. Mohl by být vytvořen efektivní a spravedlivý tržní systém v prostředí kolektivního vlastnictví výrobních prostředků? Mohl by v realitě vůbec existovat systém, kde by bylo kolektivní vlastnictví, ale nebylo centrální plánování? Ve vztahu k této otázce bych poznamenal, že koncentrace politické moci, kterou s sebou přináší kolektivní vlastnictví, činí tuto možnost vysoce nepravděpodobnou. Všemocní úředníci, kteří de facto o kolektivním vlastnictví rozhodují, by jen stěží podnikli takový experiment, v němž by kontrolu nad ekonomikou přenechali cenovému mechanismu a hře konkurence. Z hlediska historického vývoje idejí je rovněž zajímavé, že socialistické hnutí vycházející z kritiky konkurence na počátku minulého (19. století) dnes uvažuje, jak do svého systému mechanismus konkurence začlenit.)

4. Jak by měl být teoretický problém formulován tak, aby odpovídal realitě?

Teoretici se často od reality odchyľují ve dvou směrech. Často bývá model vytvořen a priori bez ohledu na ekonomickou realitu, a následně jsou kladeny otázky, jak bude ekonomická aktivita probíhat v tomto apriorním modelu. Takové pokusy jsou nebezpečné, jelikož tvůrci těchto modelů si myslí, že otázky ohledně reality byly zodpovězeny, ačkoliv to, jak oni sami otázky formulují, realitu vylučuje.

Na druhou stranu analýza může počítat s hrubě neurčitými koncepty jako „kapitalismus“, „laissez-faire“ nebo „socialismus“. Tyto termíny nepopisují žádný uskutečněný ekonomický systém. Musíme se vyvarovat chyby, které se dopouštěli v minulosti někteří chemikové, kteří prováděli experimenty, aniž by přesně popsali podmínky, za nichž je provádějí. Teoretické dedukce nám prokáží jen malou službu, pokud nejsou postulované podmínky jasně popsány. *„Při vzrušení z vylepšování nástrojů naší analýzy máme tendenci zanedbávat studium rámce, který tato analýza předpokládá.“* (L. C. Robbins) Modely vytvořené a priori a na základě tak nepřesně definovaných konceptů jako „kapitalismus“ nebo „socialismus“, nám pomohou jen velmi málo v pochopení ekonomické reality.

Jak tedy můžeme lépe pochopit formy, v nichž se ekonomický proces reálně odehrává? Tím, že podnikneme průzkum v reálných podnicích, domácnostech a na plánovacích úřadech a prozkoumáme každou ekonomiku v takové formě, v jaké

reálně existuje. Pak zjistíme, že v realitě v minulosti a v současnosti existovalo vždy jen omezené množství čistých ekonomických forem, které byly pouze vzájemně namíchány rozdílným způsobem. Je očividné, že existující ekonomický řád je vždy pouze specifickou kombinací těchto čistých forem. Například také v současném Rusku se nejedná o řád založený výlučně na centrálním plánování a centrálních příkazech, ale existuje zde současně velká zóna šedé neoficiální ekonomiky, v níž probíhá barterová směna a mnohé aktivity jako např. „samozásobitelství“ z plodů vlastních zahrad. A při analýze každodenního ekonomického života v Rusku by tyto skutečnosti měly být brány v úvahu.

Analýza ekonomické reality by měla předcházet teoretické analýze. Skutečná forma ekonomické organizace musí být odvozena ze sledování ekonomické reality a jenom tak může poskytnout základnu pro teoretickou analýzu. Pouze tak lze z konkrétních případů odvodit obecné principy.

III.

Kolektivní vlastnictví

Při analýze německého experimentu jsme se věnovali centrálně plánované ekonomice, v níž existovalo formální soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Liší se tento případ podstatně od centrálně řízené ekonomiky, v níž je celý výrobní aparát v kolektivním vlastnictví? Rozdíly jsou pouze v některých detailech.

1. Vedoucí podniků mají poněkud odlišnou pozici. Tam, kde soukromé vlastnictví nebylo zrušeno, směřují soukromé plány vedoucích k udržení podniku v dobrem stavu v naději, že později, za příhodnějších politických podmínek, budou zase moci hospodařit samostatně. Soukromé plány tak mohou podpořit plány centrální, ale mohou jim také překážet. Podpořit, pokud se vedoucí budou aktivně zabývat hladkým chodem podniku a opatřovat nedostatkové suroviny, překážet, pokud budou např. zatajovat zásoby. V kolektivním vlastnictví jsou vedoucí podniků ve vyšší míře výkonnými orgány centrálních úřadů a samotný osud podniku jim tak na srdci leží méně. Po této stránce je centrální řízení v systému kolektivního vlastnictví tužší.

2. Specifickým rysem centrálně řízené ekonomiky se soukromým vlastnictvím je to, že jednotlivé podniky od centrálních orgánů sice dostávají závazné příkazy a přiděly surovin a pracovních sil, ale nadále sami nesou ekonomické riziko. Například rolníci mohou dostat příkaz pěstovat len, ačkoliv je pro ně pěstování lnu ztrátové. Rolníci tedy ručí svým majetkem za provádění příkazů centrálních úřadů a to také tehdy, když je předem jasné, že splnění příkazu povede ke ztrátám.

Tento problém při kolektivním vlastnictví neexistuje, ovšem tato skutečnost by se neměla přeceňovat. Centrální úřady totiž většinou stanoví ceny tak, aby k účetním ztrátám nedocházelo. Cenám nepřísluší podstatná řídicí úloha a peněžní inflace, která je většinou pravidelně spjata s realizací centrálně řízené ekonomiky, umožní, aby se veškeré vyrobené zboží také za úředně stanovenou cenu odebralo. Přesto je tu drobný vnitřní rozpor, se kterým se v systému kolektivního vlastnictví nesetkáme. V tomto smyslu je důslednější, aby byly výrobní prostředky ve vlastnictví těch, kteří plánují ekonomicky proces.

3. U kolektivního vlastnictví chybí vliv soukromých mocenských skupin, které by mohly ovlivňovat rozhodování centrálních úřadů. Zůstává však boj mezi jednotlivými úřady. Kolektivizace v tomto smyslu účinně zlikviduje soukromé mocenské skupiny. Samotná moc však nezmizí, pouze se změní její držitelé.

4. Kolektivní vlastnictví v celku umožňuje, že se forma centrálního plánování prosazuje čistěji, a že plány jednotlivých podniků nebo kolektivů ztrácejí svůj vliv. Avšak hospodářský proces se v obou případech v podstatě neliší. Vše, co bylo napsáno o centrálně řízené ekonomice německého typu, platí s naznačenými odchylkami současně pro centrálně řízenou ekonomiku ruského typu.

Jen těžko lze odpovědět na otázku, jestli v hospodářských řádech prvního typu existuje nějaká tendence změnit se na hospodářské řády druhého typu, tzn. přejít od soukromého vlastnictví ke kolektivnímu (což by ve světle výše napsaného byl krok víceméně formální). Naše zkušenost zatím nestačí ke zodpovězení této otázky. Víme, že centrální řízení může být nadlouho spojeno se soukromým vlastnictvím, že se však nabízí převzetí výrobního aparátu úřady, má-li se centrální plánování provádět důsledně.

Pozn.:

1) Viz C. Menger: *Grundsadse der Volkswirtschaftslehre*, 1871, str. 175 a dále.; M. Edgeworth, *Matematical Physics*, 1881.